

Výsadní místo, jež zaujímá humor v dnešním životě, je dávno dokázáno a mnohokrát protokolováno. Jména Charlie Chaplin, Buster Keaton, Max Linder, Ben Turpin, Grock, Fratellini, u nás pak speciálně Vlasta Burian a Ferenc Futurista, jsou více než jména umělců nebo herců. Jsou to jména hrdinů. Jejich nositelé rozdávají to, čeho je dnešnímu člověku potřeba, dávají lidem humor. Charlie Chaplin, aby se stal zasluženě nejpopulárnějším umělcem světa, musil přijít s náručí humoru v pravý okamžik. Nejdříve rozesmál, a teprve když se smích utišil, zjistilo se, že jsme se smáli snad největšímu umělci doby. Páry se rozplynuly a nad udiveným lidstvem visí neodbytná nutnost a potřeba humoru, daleko naléhavější než kdy předtím.

Ačkoli bychom potřebovali někoho, aby nám odůvodnil a vysvětlil tento fakt, nemůžeme jej nepozorovat, naopak musíme s ním počítat a stavět na něm. Je to tak, ale nevíme proč. Ve své nevědomosti jdeme dokonce dále: my nevíme, jsme-li vůbec kompetentní psát o humoru do tohoto sborníku. Domníváme se pouze, že máme-li nějakou tu kompetenci, byla nám přidělena Vest pocket revue, kteréžto skutečnosti troufáme si použít zároveň a s dovolením k podepření tvrzení o výsadním místě humoru v dnešním životě. Nic nemůže být neosobnější, než byl vznik Vest pocket revue. Nemyslili jsme na nic, ani na sebe, ani na publikum, tím méně na úspěch a na kritiku.

Napadlo nás jednou, že by snad neškodilo, kdyby se udělala někde nějaká legrace, spisovně řečeno humor. Myslili jsme, že seženeme dohromady haldu lidí a pokusíme se je rozesmát. Napsali jsme revui bez „tendence, satiry, fórů a švejkoviny“, seskupili jsme věci, které se nám zdály směšné a o nichž jsme předpokládali, že budou směšné i druhým. Kdybychom se byli zklamali, bylo by se vlastně nic nestalo. Že ke zklamání nedošlo, není naší zásluhou. Atmosféru, v níž jsme revui psali, nedýchali jsme pouze my dva. Dýchali ji i ti, kteří se řízením božím přišli podívat. A účinek se dostavil: překvapení na obou stranách. U diváků, že našli výraz toho, co viselo ve vzduchu, a u nás, když jsme slyšeli salvy smíchu po slovech, od nichž jsme nic nečekali, jimiž jsme nechtěli ani nikoho zesměšňovat, ani „šlehnout satirou“, vlastně ani rozesmát.

Vest pocket revue přerostla nám přes hlavu, vymkla se nám z rukou a šla cestou, kterou jí vymezila doba a její atmosféra. Její jméno ztratilo význam; byla pokřtěna Poketkou a část textu, nevinná a doslovně upřímně míněná otázka „Že by Alois Jirásek?“, stala se okřídlenou větou, již se užívalo prý i tehdy, když někde míč padl hráčům tenisu do autu. Potřeba humoru, která revui zrodila, ji i zpopulárnila a vynutila reprízy. To nám umožnilo objevit v zábavě řemeslo. Každé představení pomohlo nám učit se na publiku. Vest pocket revue učila nás technice humoru a umění vyvolávat smích. Trvalo to víc než padesát představení, než jsme si počali odvozovat matematická pravidla podle úspěchu jednotlivých míst. Absolvovali jsme mnoho pokusů na scéně. Říkali jsme jednu věc několika způsoby. Zabili jsme mnoho zaručených vtípů a scén, jen abychom se přesvědčili, zdali náš názor o důvodu jejich úspěchu je správný či nesprávný. Zvědavost zvítězila nad zábavou, z níž jsme vlastně vyšli, a každé představení bylo pro nás novým objevem. Zjistili jsme, že pauza před vtípem anebo po vtípu je tak důležitá jako mostní pilíř. Že minutová pauza může být příliš krátká, zrovna tak jako desetina vteřiny může rozptýlit pracně soustředěnou pozornost. V tónu hlasu, zakašlání, smíchu na scéně, v telepatii

souhry našli jsme nástroje k výrobě jevištního humoru. Jen extempore zůstalo nám dosud tajemstvím. Extempore, které předčí nejchytřejší připravený efekt, které přichází samo, z neznáma a náhle jako blesk. Řekli jsme oba mnoho extempore a shodli jsme se jen v jedné a tím nevysvětlitelnější věci: že když říkáme jeho začátek, nevíme jeho konec; a když je musíme přerušit, do smrti se konce nedozvíme. Extempore se nám zdá být jedním z nečistších paprsků tajemného rádia, kterým patrně humor je.

Jsme totiž přesvědčeni, že je nutno humor pokládat za přírodní sílu, za živel. Kdyby lidský svět vyzařoval světlo a kdyby se toto světlo rozložilo hranolem, ukázala by nepochybně tato spektrální analýza, že řada čar a barev takového vidma dokazuje existenci zvláštního prvku, kterým je právě humor. Je neobyčejně důležitou součástí chemické struktury lidského vesmíru, v němž se vyskytuje ve všech možných formách sloučenin i ve stavu volném. Narážíme na něj denně, neboť proniká všude, jako vodní páry. Jeho dlouhé působení zavinilo například, že zrezavěly kdysi vyleštěné hrany ustálených termínů jako „stříbropěnná Vltava“ nebo „matička stovčatá“ či „prkna, jež znamenají svět“. Není opravdu možno si jinak vyložit metamorfózu podobných výrazů. Nelze pochybovat o tom, že byly doby, kdy nikoho nenapadlo se jim smát. Smějeme-li se jim dnes, je to jen proto, že je nepoznáváme, protože se pokryly vrstvou rzi, vrstvou humoru, který se na nich usadil. Stejný osud očekává řadu dnes ještě krásně poniklovaných termínů a pojmů, které vyslovujeme s dokonalou vážností.

Jinou formou přírodního humoru jsou oxydáty, jež vznikají nepozorovatelně za určitých okolností na povrchu událostí zdánlivě zcela vážných. Jako příklad takových nenadálých oksyličení humorem lze uvést známé neodůvodněné záchvaty smíchu při pohřbech, slavnostních přednáškách a jiných naprosto neveselých příležitostech. Že tu jde skutečně o pouhou chemickou reakci a nikoliv o logický, vnitřní myšlenkový pochod zakončený úsměvem, dokazuje fakt, že tyto nepřekona-

telné smíchy mají obyčejně na podklad bezvýznamnou konstataci: knoflík na kabátě řečníkově má třeba na okraji bílou tečku, nebo klobouk dámy, která jde před vámi, se při každém kroku nepopsatelným způsobem zakymácí. Takové detaily nemohou nikdy sloužit za podklad úvaze, jež by dospěla k nějakému komickému závěru. Za takových okolností nedusíme se nikdy smíchem proto, že bychom si řekli: „Je vskutku komické, že zde, kde všichni se snaží dodat si vzezření důstojného, vychází nejlépe najevo, jak pokrytecká je lidská duše v zakrývání své nízké nicotnosti.“ Nikoliv, chechtáme se a nevíme proč. Humor, který bez barvy, chuti a zápachu se vznáší kolem nás, oksyličil celou situaci a počal působit. Stalo se to ovšem zejména díky mocnému katalyzátoru kontrastu, jehož důležitost pro smích tak dokonale vysvětlil Henri Bergson.

Nejprudšími reakcemi, jež dávají vzniknout humoru, zůstanou ovšem asi vždycky situace. Jsou tak spolehlivé jako nejprostší kuchyňské recepty: „Vem jednoho policistu, který spadne do kádě s vápnem, právě když pronásledovaný zloděj usedne s ulehčením do auta, které se ukáže být zeleným antonem, vraž do toho dva muže ve spodním prádle, kteří se procházejí po ulici, aniž by tušili, že jsou nedostatečně oblečení, a teplé nes na stůl.“ Komický účinek je zaručen (pokud ovšem se takový humor neopotřebuje a — nezrezaví podobně jako „stříbropěnná Vltava“. Zrezaví-li totiž směšnost sama, tj. pokryje-li se vrstvou směšnosti, o níž jsme mluvili výše, tato dvojnásobná dávka humoru se navzájem ruší a místo humoru se ukáže trapný smutek. Tak vznikají tzv. blbé vtipy).

Aby byl tento chemický popis naturálního humoru alespoň zhruba úplný, zbývá zmínit se o humoru ryzím. Je v přírodě vzácný, jako většina ostatních prvků. Přesto však se s ním setkáváme, obyčejně tehdy, když to očekáváme nejméně. Chovají ho často jako vzácný poklad ve svých srdcích vojáci, konduktéři a opilci. Vracíte-li se pozdě za noci domů, uslyšíte třeba průvodčího tramvaje, jak na opuštěné stanici, kde nikdo nenastupuje, zavolá na svého kolegu řidiče profesionálně

vážným hlasem: „Pokračujem v krasojízdě!“, nebo uvidíte opilce, ležícího v bezvědomí na chodníku v sousedství nedopité láhve, jenž na nesmělé upozornění strážníkovy odpoví sladce: „Pane nadstrážník, podají mi tu flašku.“ Bude-li tentýž opilec ve stavu méně zbědovaném, zastaví vás a důvěrně, ale nezvratně vám sdělí: „Včera v sedm hodin ráno se Vltava vzňala plamenem.“*

Jestliže jsme se takto rozepsali o chemii humoru a o jeho živelné podstatě, učinili jsme tak proto, abychom svůj odpor k humoru tendenčním ospravedlnili. Pokusili jsme se právě dokázat, že pravý humor vzniká podle určitých přírodních zákonů, v nichž nikterak nespolutpůsobí vnitřní myšlenkový postup nebo intelektuální odůvodnění směšnosti. Člověk, který se směje opravdovým, absolutním smíchem, neví nikdy, proč se směje. „Přišlo mu to k smíchu“ je pravý, zdravý výraz. Při výrobě humoru, tedy v případě, který se nás týká, je ovšem užitečné uvědomit si ten důvod, ale v okamžiku výbuchu veselí publika nesmí tento důvod být navenek patrný. Výrobce smíchu má tedy shromáždit suroviny, o nichž ví, že v přírodě ke vzniku humoru slouží, má je připravit, smíchat a uvařit, ale nic více. Postupoval-li správně, dojde v jeho křivuli ke kýžené reakci: humor mu vznikne. Výrobce tedy pouze umožní jeho přirozenou krystalizaci. Nikdy však se mu nepodaří dosáhnout čistého výrobku, podá-li nepřipravené materiály publiku a řekne-li mu: „Hle, pánové, tak a tak to je. Považte a uvažujte. Není to komické?“

A takovou falešnou prací je satira. Satiru nebo parodii lze pokládat za přípustnou formu scénického humoru jen tehdy, je-li rámcem, bází a odrazným můstkem, jakousi předehrou k ryzímu, alegorickému smíchu, k absolutnímu humoru, jenž nezná postranních úmyslů. Charlie Chaplin sám přiznává, že standardní typ hrdiny svých filmů vytvořil podle skutečného žijícího otrhaného pobudy-elegána; založil tedy svůj herecký projev na satíře a na zesměšnění skutečnosti, ale kam

* Všechny tři případy jsou skutečnými příhodami.

dospěl z tohoto mateřského přístavu? Do geniálních sfér tak hlubokého a naprostého smíchu, že jeho sousedství s hlubokým smutkem je dnes celému světu jasné. Kdyby se byl spokojil parodováním nebo satirickou hereckou drobnokresbou skutečného života, byl by průměrným konvenčním komikem a nikdy ne největším současným hercem a dramatikem.

Snad je zbytečno se teď šířit o nehumornosti politické satiry. Spokojíme se konstatací, že za jediné kvalitní politickou komiku bychom pokládali takovou, která, namířena např. proti straně klerikální, vyvolala by salvy smíchu ve shromáždění skládajícím se na 100 % z klerikálů. Neboť takový úspěch by dokázal, že přítomné publikum se směje proto, že věc je k smíchu, a ne proto, že má radost z toho, jak herci si dělají bláznů z protivného tábora.

Princip jevištního humoru je tedy právě tak prostý, jako je jeho dodržení nesnadné; dá se shrnout v heslo „Vše pro humor“. Budiž nám rozuměno: Vše, co se v oboru komického divadla na scéně děje, musí směřovat od prvního do posledního okamžiku k stejnému cíli: k vyvolání smíchu přímou cestou, tj. bez spoléhání na vnitřní spoluúčast divákovu, na spoluúčast, která by závisela na výkladu, glosování, domýšlení scény. Taková spoluúčast publika by byla mimo hranice bezprostředního kouzelného světa, které si divadlo vytklo za úkol budovat. Kvalita a barva této cesty je otázkou, jež nepadá do rámce našeho článku. Přímá cesta ke smíchu může být nákladná a bezvadně zametená, bývá však také někdy ubohá, nouzová a blátivá, což je chyba. Nezáleží však na barvě: vyžadují-li to okolnosti, divák může procházet střídavě hrůzou, dojetím či rozčilením, děje-li se tak pouze proto, aby se konečně mohl smát; čili konkrétně řečeno, může ho jeviště v prvním aktu rozplakat, je-li to v daném případě jediná přímá cesta k tomu, aby ho v třetím aktu rozesmálo.

A materiál k tomuto přímočarému humoru? Je to prostě materiál divadelní. Proč dělat rozdíly? Slovo, pohyb, hudba, světlo jsou materiály věčné. Záleží na ladění. Pomyslná atmosféra, která naplňuje prostor mezi jevištěm a sedadly, tento no

man's land čeká na umělce, který ozbrojen těmito univerzálními scénickými nástroji vydestiluje z ní prvek, o který se mu jedná: tragiku nebo humor.

Zůstane vždy světlou stránkou české poválečné poezie, jak živě reagovala na sociální neklid doby. Nejde však jen o všeobecné, takřka nutné reagování tematické — česká moderní poezie šla dále. Můžeme z ní přímo vyčíst, jak se měnila sociální situace v posledních devíti letech.

Byla tu především revoluční doba prvních let po válce, doba defenzívy buržoazie a proletářských revolt, období, kdy světová revoluce zdála se být nejbližší budoucností. A česká poezie reagovala revoluční, proletářskou poezií. České prostředí, vysloveně maloměstské, v němž nebylo ani tak koncentrovaného kapitálu, ani tak silných třídních protív jako ve velikých kapitalistických zemích, např. v sousedním Německu, dalo jí ovšem ráz méně třídní a méně útočný, než měla např. právě revoluční poezie v Německu — odtud, myslím, její etické vyznění. Ale zato možno říci, že opravdu celá tvořivá poezie česká v těchto letech byla revoluční.

Částečná stabilizace kapitalistického řádu, k níž se dospělo u nás stejně jako v ostatní Evropě v několika letech po světové válce, a částečná konsolidace kapitalistického hospodářství přinesly s sebou brzy i kulturní reakci. Jak se projevila v poezii? Nechtěl bych nikdy tvrdit, že způsobila přímo krizi tzv. proletářské (říkejme raději revoluční) poezie. Krize tehdejší koncepce proletářské poezie byla by se musila dostavit stejně pro vnitřní nedostatky této koncepce. Vždyť dostavila se i tam,